

АБ ПАХОДЖАННІ КРЫЛАТАГА АФАРЫЗМА

NATURA ABHORRET VACUUM

Паходжанне шырока вядомага ў беларускай і іншых еўрапейскіх мовах афарызма *Природа баіцца (не церніць) пустаты* ‘Калі нешта знікае, яго месца адразу займае нешта іншае’ (англ. *Nature abhors a vacuum*; ісп. *La naturaleza aborrece el vacío*; іт. *La natura aborre il vuoto*; ням. *Die Natur verabscheut ein Vakuum*; польск. *Natura boi się (nie znosi) próżni*; руск. *Природа боится (не терпит) пустоты*; фр. *La natura a horreur du vide* і інш.) вызначаецца ў даведачных і навуковых выданнях па-рознаму.

У фундаментальным двухтомным даведніку “Словарь иноязычных выражений и слов” (1981 – 1987) А.М. Бабкіна і В.В. Шэндзяцова афарызм даецца на лацінскай мове *Natura abhorret (horret) vacuum* без вызначэння яго паходжання [1, т. 2, с. 140], але з адсылкай да выразу *horror vacui* ‘баязь пустаты (г. зн. немагчымасць для прыроды мець пустую прастору)’, тэкставай крыніцай якога называецца вядомы трактат “Фізіка” старажытнагрэчаскага філосафа і вучонага Арыстоцеля (384 – 322 да н. э.) без указання, аднак, на тое месца, дзе ён у трактаце ўжываецца. Акрамя гэтага пры тлумачэнні прамога значэння выразу *horror vacui* заўважаецца, што меркаванне аб немагчымасці існавання ў прыродзе пустой прасторы панавала ў фізіцы з часоў Арыстоцеля і да часу адкрыцця італьянскім вучоным Тарычэлі (1608 – 1674) магчымасці вакуума. Трэба заўважыць, што ў даволі багатым ілюстрацыйным матэрыяле, які падаецца ў слоўніку, прыводзіцца цытата з вартга даверу спецыяльнага навукова-папулярнага твора (“Творчасць у навуцы і тэх-

ніцы” М. Блоха), у якой аўтарства выразу *horror vacui* прыпісваецца ўжо старажытнагрэчаскаму філосафу Платону (427 – 347 да н. э.) [1, т. 1, с. 577].

У аўтарытэтным даведніку “Словарь латинских крылатых слов” (1997) М.Ц. Бабічава і Я.М. Бароўскага адзначаецца, што лацінскім афарызмам *Natura abhorret vacuum* “да адкрыцця атмасфернага ціску італьянскім фізікам Тарччэлі (пачатак XVII ст.) тлумачылі дзеянне помпы, г. зн. падняцце вадкасці за поршнем, які рухаецца ў вертыкальнай трубе, ніжні канец якой апушчаны ў вадкасць” [2, с. 474–475]. Пры гэтым ў ілюстрацыйным матэрыяле прыводзіцца цытата з рускамоўнага перакладу рамана Франсуа Рабле “Тарганцоа і Пантагруэль” (1532), дзе афарызм ўжываецца на лацінскай мове. Відаць, раман Ф. Рабле і паслужыў аўтарам слоўніка адной з падстаў для фарміравання выказанай імі этымалагічнай версіі. Трэба адзначыць, што ў даведніку таксама даецца спасылка на выраз *horror vacui*, паходжанне якога, аднак, у адрозненне ад слоўніка А.М. Бабкіна і В.В. Шэндзяцова, не тлумачыцца [2, с. 331–332].

У найноўшым двухтомным даведніку “Большой словарь крылатых слов русского языка” (2009) В.П. Беркава, В.М. Махіенкі, С.Р. Шулежковай афарызм даецца на рускай мове (са згадкай, што ўжываецца і на латыні), а яго аўтарам вызначаецца Арыстоцель, але без указання на твор, дзе быў выказаны. Аўтары таксама заўважаюць на магчымасць ужывання афарызма ў скарачанай форме *horror vacui* “боязь пустаты” [3, т. 2, с. 252]. Такая ж самая інфармацыя была пададзена і ў першым выданні (2000) гэтага даведніка [4, с. 403].

Афарызм тлумачыцца яшчэ ў некалькіх рускамоўных даведніках, у якіх не прапануецца новых інтэрпрэтацый яго паходжання [5; 6; 7; 8].

Застаецца нявысветленым, з якога тэксту паходзіць і якому аўтару належыць афарызм, чаму ён не мае старажытнагрэчаскага прататыпа, і калі, дзе і кім афарызм быў ужыты на лацінскай мове. Праліць святло на паходжанне афарызма магчыма шляхам дадатковага дзяржанічнага аналізу, для чаго трэба яшчэ раз звярнуцца да твораў аўтараў як антычнага перыяду, так і больш позніх часоў.

Так, думка аб тым, што ў прыродзе нідзе няма такога месца, дзе б нічога не існавала, выказвалася яшчэ задоўга да Арыстоцеля і, відаць, была адной з фундаментальных аксіём старажытнагрэчаскай сістэмы ўяўленняў аб свеце. Параўн., напрыклад, наступныя радкі з філасофскай паэмы “Аб прыродзе” (“Περὶ Φύσεως”) старажытнагрэчаскага філосафа, урача, дзяржаўнага дзеяча Эмпедокла (каля 496 – 435 да н. э.): “Няма ў сусвеце ні дзе каб звыш меры, ні месца пустога” (13); “Няма ў сусвеце нідзе пустаты: і адкуль там ёй узяцца?” (14). Дакладна сфармуляваны і абгрунтаваны погляд на тое, што пустаты не існуе, знаходзім таксама ў дзяялогу “Цімей” (“Τίμαιος” каля 360 да н. э.) старажытнагрэчаскага філосафа Платона (427 – 347 да н. э.): “Па-

толькі не існуе пустаты, куды магло б накіравацца цела, якое рушыцца, а справа, якое мы выдыхаем, рухаецца вонкі, для кожнага павінна быць прычумелым, што ідзе ён зусім не ў пустату, а выштурхоўвае са свайго месца і ўсёдняе паветра; тое ў сваю чаргу гоніць з месца паветра, якое знаходзіцца побач, а тое перадае штуршок далей, такім чынам усё навакольнае паветра вытываецца перасунутым на тое месца, адкуль выйшла дыханне <...>. Усё гэта адбываецца адначасова, як паварот кола, пустаты ж не існуе” (79, a-b). У гэтым разважанні Платона і яго папярэднікаў абапіраецца Арыстоцель у сваім трактacie “Фізіка” (“Фυσική ακρόασις”), дзе ў кнізе IV у главах з 6 па 9 даводзіць свой погляд на сутнасць і ўзаемаабумоўленую сувязь часу і прасторы, гаворачы, што прастора запоўнена прадметамі, якія або ўвесь час рухаюцца, або знаходзяцца ў стане спакою, якія запаўняюць сабой усё існуючае, і што не існуе месца, дзе б гэтага не было. Трэба заўважыць, што ні ў творах Платона і яго папярэднікаў, ні ў творах Арыстоцеля афарызм не сустракаецца. Гэтым і тлумачыцца тое, што яго не існуе на старажытнагрэчаскай мове.

Афарызм *Natūra abhorret vacuum* (як, дарэчы, і лацінскі выраз *horror vacui*) склаўся ў сярэднявеччы на аснове абагульнення зместу трактата Арыстоцеля “Фізіка” ці дыялога “Цімей” Платона, быў сфармуляваны, відаць, адным з іх шматлікіх каментатараў і ўжо ў тыя часы, дзякуючы сваёй вобразнай форме, набыў шырокую вядомасць і пачаў функцыянаваць як прыказка. Гэта пацвярджаецца яго ўжываннем у творы Ф. Рабле “Гарганцюа і Пантагуэль” (1532), які лічыцца адной з значных і багацейшых крыніц сярэднявечнай фразеалогіі і парэміялогіі: “+ – Лаўлю цябе на слове, віначэры! Будзь жа невычэрпны! Яшчэ адну! Хутчэй, не будзь чарапахай! Аргусу, каб бачыць, патрэбна было сто вачэй, а віначэрпу, як Брыярэю, патрэбна сто рук, каб усё падліваць і падліваць. <...> – Мне беллага! Лей усё, колькі там ёсць, лей, чорт цябе бяры! Паўней, паўней, у мяне ўсё гарыць! <...> – Пам толькі пастаў – усе стаўкі будуць нашы. – Ех нос in nos! І ніякага ашуканства. Усе таму былі сведкамі. Я ўсіх сёння перапіў. <...> – Паж, дружа, паўней <...>! – *Natura abhorret vacuum*. – Пасля мяня будзе тут чым мусе напіцца?” (I, V).

Разам з гэтым афарызм (як і выраз *horror vacui*) да сярэдзіны XVII ст. шырока выкарыстоўваўся ў механіцы як аксіяматычнае палажэнне пры тлумачэнні фізічных з’яў (напрыклад, таго, чаму вада падымаецца ўверх за паршнем помпы).

Такім чынам, можна сцвярджаць, што крылаты афарызм *Natūra abhorret vacuum* або *Прырода баіцца (не церпіць) пустаты* (як і блізкі яму па сэнсе выраз *horror vacui* або *боязь пустаты*) паходзіць з твораў невядомых сярэднявечных лацінамоўных аўтараў-каментатараў Платона і Арыстоцеля, шырока ўжываўся на лацінскай мове ўжо ў сярэднявеччы (як навукова-філа-

софская формулёка і як прыказка) і набыў папулярнасць у сучасных еўрапейскіх мовах, дзякуючы сваёй яскрава вобразнай форме.

Літэратура:

1. *Бабкин, А.М.* Словарь иноязычных выражений и слов [1966]: в 2 кн. / А.М. Бабкин, В.В. Шендецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Л.: Наука, 1981–1987.
2. *Бабичев, Н.Т.* Словарь латинских крылатых слов [1982]: 2500 единиц / Н.Т. Бабичев, Я.М. Боровский. – [4-е изд., стереотип.] – М.: ТЕРРА, 1997. – 959 с.
3. *Берков, В.П.* Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка [2000]: около 5000 единиц: в 2 т. / В.П. Берков, В.М. Мокиенко, С.Г. Шулержкова. – 2-е изд., испр. и доп. – Магнитогорск: МаГУ; Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt Universität, 2008 – 2009.
4. *Берков, В.П.* Большой словарь крылатых слов русского языка: около 4000 единиц / В.П. Берков, В.М. Мокиенко, С.Г. Шулержкова. – М.: Русские словари; Астрель; АСТ, 2000. – 624 с.
5. *Берков, В.П.* Русско-норвежский словарь крылатых слов / В.П. Берков. – М.: Русский язык, 1980. – 176 с.
6. *Уолш, И.А.* Русско-английский словарь крылатых слов: около 1900 единиц / И.А. Уолш, В.П. Берков. – М.: Русский язык, 1984. – 280 с.
7. Крылатые слова: энциклопедия / авт.-сост. В.В. Серов. – М.: Локид-Пресс, 2003. – 832 с.
8. *Зыкова, Е.И.* Давайте говорить правильно! Крылатые слова в современном русском языке: краткий словарь-справочник / Е.И. Зыкова, В.М. Мокиенко. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2005. – 352 с.